

Socialinės gerovės garantijų svarba mokslininko profesijos pasirinkimui: Lietuvos doktorantų atvejo analizė

LAIMUTĖ ŽALIMIENĖ, VIGINTA IVAŠKAITĖ-TAMOŠIŪNĖ

Socialinių tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105 Vilnius

El. paštas: laimaz@ktl.mii.lt; viginta@ktl.mii.lt

Šiame straipsnyje analizuojama socialinės gerovės garantijų¹ svarba mokslininko profesijos pasirinkimui, kadangi, remiantis gerovės kapitalizmo prieiga, socialinės gerovės garantijos gali būti traktuojamos kaip svarbi priemonė, užtikrinanti mokslo sferos ap rūpinimą ar papildymą kvalifikuota darbo jėga. Empirinėje straipsnio dalyje remiamasi 2008 m. atlikta Lietuvos doktorantų anketine apklausa², skirta išsiaiškinti doktorantų požiūrį į jiems teikiamas ar reikalingas socialines garantijas, duomenimis.

Raktažodžiai: doktorantas, mokslininko profesijos pasirinkimas, specifiniai įgūdžiai, socialinės gerovės garantijos

ĮVADAS

Vienas iš tikslų, keliamų šiuolaikinei mokslo ir švietimo sistemai Europoje, – padaryti šią sritį kuo labiau atvirą ir konkurencingą, ne tik išlaikančią aukštos kvalifikacijos personalą, bet ir pritraukiančią jaunus žmones moksliniam darbui. Kita vertus, šiandien daugelyje Europos šalių yra pripažįstama, kad mokslininko profesija prarado savo aukštą statusą tarp kitų profesijų, kad mokslininko karjera jauniems žmonėms tampa vis mažiau patraukli (*Towards* 2008). Vertinant iš ilgalaikės perspektyvos galima pastebėti, kad mokslo sferoje daugelyje Europos Sąjungos valstybių, ypač Rytų Europoje, vis didesnę dalį sudaro vidutinio ir vyresnio amžiaus (45+) mokslininkai (*Mokslo* 2006), o studijuojančiųjų doktorantūroje dalis Europoje sudaro tik apie 15 %, lyginant su JAV (*Meri* 2007).

Kokios aplinkybės ar priežastys lemia tokią situaciją? Nors galimybės dirbti kūrybišką darbą daugeliui yra svarbūs motyvacijos šaltiniai pasirenkant mokslinę karjerą, tačiau vis labiau akivaizdu, kad jaunimui ne mažiau svarbūs ir materialiniai, finansiniai dalykai, nusveriantys mokslininko profesijos prestižą ar akademinę laisvę (*Anders* 2000). Tyrimai rodo, kad jau doktorantūros laikotarpiu jauni žmonės susiduria su juos netenkinančiomis ekonominėmis sąlygomis (stipendijos ar socialinės apsaugos garantijų nebuvimu) (*Huisman* ir kt. 2002). Lietuvoje doktorantūra taip pat nėra finansiškai patrauklus profesinės karjeros žingsnis, kadangi mokama stipendija yra viena mažiausių Europoje.

2007 m. Lietuvoje buvo 2283 doktorantai (iš jų 59 % moterys), didžioji dalis (82 %) buvo 25–44 metų amžiaus. Daugiausia doktorantų (maždaug po 23 %) studijavo socialinių ir technikos mokslų srityse, penktadalis – biomedicinos mokslų ir mažiausia – humanitarinių mokslų srityje (*Mokslo* 2007). Po Nepriklausomybės atkūrimo 1990–2004 m. Lietuvoje buvo parengta apie 4 tūkst. mokslo daktarų, tačiau pagal įgyjančių daktaro laipsnį, tenkantį milijonui gyventojų, Lietuva atsilieka nuo daugelio Europos valstybių (*Lietuvos Vyriausybės nutarimas* 2006).

¹ *Socialinės gerovės garantijų* samprata šiame straipsnyje vartojama kaip bendras terminas, apimantis užimtumo, apsaugos nuo nedarbo ir atlyginimo už darbą garantijas.

² Apklausa buvo atliekama vykdant 2008 m. Mokslo ir studijų fondo bei Švietimo ir mokslo ministerijos užsakytą tyrimą „Mokslininkų socialinės garantijos“.

SOCIALINĖS GEROVĖS GARANTIJŲ SVARBA UŽTIKRINANT MOKSLO SFEROS APRŪPINIMĄ DARBO JĖGA

Socialinės gerovės garantijos gali būti analizuojamos kaip svarbi priemonė, padedanti užtikrinti mokslo sferos aprūpinimą ar papildymą tinkamos kvalifikacijos (t. y. turinčių tam tikrų specifinių įgūdžių, būtinų mokslinei veiklai) darbo jėga. Tyrimai rodo, kad individo apsisprendimui siekti įgyti specifines žinias ir su tuo susijusias profesijas šalia kitų veiksnių labai svarbų vaidmenį vaidina ir socialinės gerovės garantijos (Estevez-Abe ir kt. 2001). Taigi vienas iš socialinės politikos tikslų turėtų būti darbo jėgos struktūros pagal išsilavinimą netolygumų, atsirandančių dėl rinkos mechanizmo klaidų, kompensavimas, kad atskiros užimtumo sritys būtų aprūpintos būtinos kvalifikacijos darbo jėga. Kita vertus, svarbu įvertinti atskirų socialinių garantijų poveikį individų polinkiui investuoti į tam tikrų įgūdžių (ar profesijų) įgijimą, nes tai savo ruožtu formuoja bendrą darbo jėgos profilį šalies darbo rinkoje.

Darbuotojui jo profesinėje veikloje yra būtini tam tikri bendrieji, specialieji (profesijos pagrindu) ir labai specifiniai konkrečios profesijos įgūdžiai. Vadovaujantis racionalaus pasirinkimo principu galima manyti, kad žmonės bus linkę mažiau investuoti į specifinius įgūdžius, jeigu darbo, kuris reikalauja šių įgūdžių, praradimo rizika yra aukšta arba jeigu šis darbas nežada pakankamų socialinių garantijų ar pajamų. Kitaip tariant, bendresnių žinių ir įgūdžių įgijimas yra mažiau rizikingas darbuotojui negu specifinių, kurių pritaikymas yra labiau apribotas darbo rinkoje. Mokslo, kaip užimtumo, sferoje, taip pat ir doktorantūros studijose, yra būtinos labai specifinės žinios. Taigi asmuo, pasirinkdamas doktorantūros studijas, pasirenka investavimą į specifinių žinių įgijimą. Jeigu tai negarantuos jam, lyginant su kitomis profesijomis, pakankamų pajamų, socialinių garantijų, taip pat pakankamai saugios ir stabilios darbo vietos baigus studijas, jis nebus motyvuotas šiam pasirinkimui. Taigi norint apsirūpinti kvalifikuota ir konkurencinga darbo jėga arba išlaikyti šią jėgą veiklos srityse, kurios paremtos specifiniais įgūdžiais, svarbu valstybės mastu užtikrinti socialines garantijas, mažinančias darbo praradimo ar žemo darbo užmokesčio rizikas. Galima netgi pastebėti, kad tose šalyse, kuriose socialinės gerovės garantijų sistema darbuotojams yra dosnesnė, darbo jėgos, turinčios specifinių įgūdžių, dalis ir pasiūla yra didesnė.

Tokiu būdu socialinės gerovės garantijos gali būti priemone, padedančia užtikrinti tam tikros sferos (mūsų analizuojamu atveju – mokslo) papildymą būtina darbo jėga (doktorantais). Jeigu šios garantijos bus nepakankamos, galima prognozuoti, kad studijuojančių doktorantūroje mažės, nes darbuotojui labiau apsimokės investuoti į bendresnių įgūdžių įgijimą ir taip užsitikrinti tvirtesnę vietą darbo rinkoje. Taigi racionalus asmuo bus linkęs rinktis profesiją, kuri suteikia bendresnių įgūdžių, leidžiančių rinktis ir konkuruoti platesnėje profesinėje erdvėje. Panagrinėjus profesijų populiarumą Lietuvos universitetuose pastaruoju metu galima pastebėti, kad daugiausia studentų mokėsi verslo ir administravimo, pedagoginio pobūdžio programose, studijavo teisę, ir tai neabejotinai sudaro galimybes rasti darbo vietą daugelyje sričių ir įvairaus tipo institucijų (Švietimas 2007; 2008).

Remiantis M. Estevez-Abe ir kt. (2001: 149) išskirtomis žmonių ekonominės elgsenos prielaidomis, kurios lemia vienos ar kitos profesinės veiklos pasirinkimo strategijas, galime prognozuoti, kaip elgsis racionalus būsimas doktorantas, priimdamas sprendimą stoti į doktorantūrą:

- Pirmoji prielaida – žmonės bando įvertinti investicijų į švietimą atsiperkamumą ir visapusę naudą. Taigi racionalus doktorantas bandys įvertinti, kokie yra pradiniai mokslinio darbo įgūdžių įgijimo kaštai – koks stipendijos dydis, lyginant su darbo užmokesčiu, kurio jis negaus (ar kuris bus mažesnis) studijuodamas doktorantūroje.

- Antroji prielaida – žmonės pasirenka investuoti į įgūdžius, kurie gali užtikrinti „didesnę grąžą“ esant tai pačiai investavimo rizikai. Tai reikštų, kad doktorantas bandys įvertinti būsimus privalumus apsigynus disertaciją tolesnėje profesinėje veikloje.
- Trečioji prielaida – žmonės susilaiko nuo investavimo į tokius įgūdžius, kurie yra labiau rizikingi. Racionalus doktorantas norės įvertinti pajamų praradimo rizikos laipsnį būsimajame moksliniame darbe, lyginant su kita profesija (pvz., kokia galimybė įsidarbinti mokslo sferoje arba tapti bedarbiu, koks mokslininko darbo užmokesčio lygis ir pan.).

Analizuojant doktorantų socialinės gerovės garantijų įtaką apsisprendimui investuoti į moksliniam darbui būtiną žinių įgijimą, galima remtis M. Estevez-Abe, T. Iversen, D. Soskice (2001) sukonstruotu teoriniu modeliu, kuriame išskiriami trys socialinės gerovės garantijų tipai: užimtumo garantijos, garantijos nedarbo atveju ir atlyginimo už darbą garantijos.

Užimtumo garantijos reiškia darbo vietos saugumą, pvz., nuolatinę, ilgalaikę darbo sutartį. Tam, kad asmuo norėtų investuoti į siauros srities specifinių įgūdžių ir žinių įgijimą, labai svarbus motyvuojantis veiksnys yra ilgalaikio, nuolatinio darbo perspektyvos.

Garantijos nedarbo atveju – tai teisė į bedarbio pašalpą, persikvalifikavimą ar pan. Ilgesnė nedarbo išmokos mokėjimo trukmė reiškia, kad darbuotojas praras mažiau pajamų, kol susiras kitą darbą, o didesnė nedarbo išmoka yra investicijų į specifinių įgūdžių įgijimą kompensavimas.

Ypač svarbios yra *darbo užmokesčio garantijos*, t. y. atlyginimo dydis, susietas su pragyvenimui reikalingais kaštais, kvalifikuotos darbo jėgos poreikiais. Jeigu tam tikri įgyti įgūdžiai negarantuoja būtino pajamų lygio, menksta individo paskatos rinktis šią užimtumo sritį ar profesiją. Dažniausiai šalys siekia sukurti koordinuotas tarp įvairių profesijų darbo užmokesčio sistemas, kurios užtikrintų pakankamą darbo jėgos su specifiniais įgūdžiais pasiūlą (Estevez-Abe ir kt. 2001).

Toliau pateikta Lietuvos doktorantų socialinės gerovės garantijų analizė remiantis minėtu M. Estevez-Abe ir kt. teoriniu modeliu, t. y. doktorantūrą traktuojant kaip mokslininko profesijos pasirinkimo pradinę stadiją, kuriai turi įtakos užimtumo, nedarbo ir darbo užmokesčio apsaugos garantijų sistema.

LIETUVOS DOKTORANTŲ PADĖTIS SOCIALINĖS GEROVĖS GARANTIŲ POŽIŪRIU

Lietuvos doktorantų anketine apklausa, atlikta 2008-ųjų rudenį, buvo siekiama sužinoti, kaip įvairiose mokslo srityse studijuojantys doktorantai vertina jiems užtikrinamų socialinių garantijų sistemą. Tyrimo objektas buvo visi Lietuvos doktorantai. Apklausa buvo vykdoma daugiausia paštu: anketos išsiųstos Lietuvos aukštųjų mokyklų ir mokslo įstaigų doktorantūros ar studijų skyriams. Užpildytas anketas grąžino 302 doktorantai (apie 13 %), atstovaujantys visas mokslo sritis: 29 % nurodė studijuojantys socialinius mokslus, beveik trečdalis – technologijos mokslus, ketvirtadalis – humanitarinius mokslus, 13 % – fizinius ir 9 % – biomedicinos mokslus. Daugiau nei pusė (apie 53 %) respondentų studijavo doktorantūroje Vilniuje, per 41 % – Kaune; Klaipėdoje ir Šiauliuose studijavo atitinkamai apie 5 % ir 0,3 % respondentų.

DOKTORANTŲ PADĖTIS UŽIMTUMO APSAUGOS POŽIŪRIU. Kaip jau buvo minėta, gerovės kapitalizmo teorijose užimtumo garantijos reiškia pasirinktos darbo vietos saugumą, galimybę tęsti karjerą, o užimtumo apsaugos lygis matuojamas (vertinamas) pagal darbo sutarties tipą: pagal tai, kokios procedūros taikomos priimant į darbą, kokios trukmės yra pranešimo apie atleidimą iš darbo laikotarpis, kokios yra išėtinės išmokos, darbo sąlygos ir pan. (Bruno 2003).

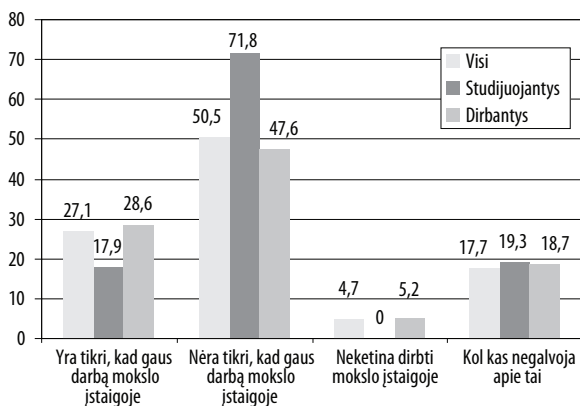
Kadangi šiame straipsnyje analizuojame doktorantų padėtį, mums yra svarbūs tie mokslininko profesijos pasirinkimo motyvai, kurie yra susiję su būsimo mokslininko užimtumo garantijomis. Operacionalizuojant tokių garantijų vertinimą empiriniame tyrime vienas iš itin svarbių indikatorių yra darbo sutarties ypatumai: nuolatinė ar laikina darbo sutartis, sutarties trukmė. Darbuotojui yra svarbus ilgalaikio darbo galimybės užtikrinimas, nes tai reikš jo investicijų (doktoranto atveju – mokslo laipsnio įgijimo) atsipirkimą. Kalbant apie užimtumo garantijas mokslininkams Lietuvoje, jos yra gana mažos, nes vyrauja terminuotos darbo sutartys, neužtikrinančios saugios ilgalaikės darbo vietos. Taigi viena iš priežasčių, kodėl galbūt jauni žmonės nenoriai renkasi mokslo sritį kaip savo profesinės karjeros perspektyvą, yra būsimo darbo vietos nesaugumas. Tai skatina jaunas žmones investuoti į bendresnių įgūdžių įgijimą, kurie užtikrintų didesnę profesinį mobilumą (Estevez-Abe ir kt. 2001).

Analizuojant Lietuvos doktorantų pasirinkimo studijuoti doktorantūroje priežastis, paaiškėjo, kad didžioji dalis (per 60 %) savo ateitį sieja su darbu mokslo sferoje, maždaug trečdalis šias studijas vertina kaip didesnių pajamų ateityje garantą, dar trečdalis jas pasirinko dėl mokslininko profesijos prestižo.

Kalbant apie materialines studijų sąlygas, daugumos doktorantų nuomone (apie 84 %), jiems turėtų būti užtikrinta kompiuteriu aprūpinta vieta mokslo ir studijų institucijose, taip pat galimybė naudotis informacinėmis technologijomis, laboratorijų įranga ir pan. Šios sąlygos iš esmės yra numatytos LR Vyriausybės nutarime „Dėl doktorantūros nuostatų patvirtinimo“ (2002), tačiau praktikoje ne visada įgyvendinamos.

Racionalus asmuo, besirinkdamas profesiją, neabejotinai stengsis įvertinti ir būsimo darbo perspektyvas, darbo vietos užsitikinimą ilgesniam laikotarpiui. Tyrimas rodo, kad tik šiek tiek daugiau kaip ketvirtadalis respondentų yra tikri, jog gaus darbą mokslo įstaigoje, o daugiau kaip pusė nėra tikri dėl savo mokslinio darbo ateities perspektyvų. Be to, įgiję daktaro laipsnį, mokslo įstaigoje neketino dirbti apie 5 % doktorantų, apie 18 % nėra apsisprendę dėl savo darbo mokslo sferoje.

Žvelgiant pagal mokslo šakas, labiausiai netikri dėl būsimo darbo buvo humanitarinių mokslų doktorantai (beveik 70 % teigė, kad nežino, ar gaus darbą mokslo įstaigoje) bei biomedicinos mokslų atstovai (per 55 %), optimistiškiausiai savo ateitį vertino socialinių ir technikos mokslų atstovai.

Pav. DOKTORANTŲ PROFESINĖS VEIKLOS VIZIJOS (%)

Taigi doktorantų atsakymai rodo, kad gana didelė dalis doktorantų nėra tikri dėl darbo vietos ir karjeros perspektyvų, daugelis jų (humanitariniuose moksluose beveik 70 %) nėra tikri, kad pabaigę studijas turės darbą mokslo sferoje.

DOKTORANTŲ PADĖTIS NEDARBO APSAUGOS POŽIŪRIU. Tradiciškai apsauga nedarbo atveju suprantama kaip teisė į bedarbio pašalpą, persikvalifikavimą, kvalifikacijos kėlimą ar pan. (Estevez-Abe 2001), tačiau šią apsaugą galime traktuoti ir platesne prasme, įtraukdami ir pagalbą dėl laikino nedarbingumo negalios, ligos, motinystės / tėvystės atvejais.

Lietuvoje mokslininkai, kaip ir kiti dirbantieji, darbinės karjeros laikotarpiu įgyja teisę į valstybinio socialinio draudimo įstatyme apibrėžtas socialines garantijas. Tuo tarpu doktorantai teisių į tokias garantijas – ligos ir motinystės socialinio draudimo, pensijų socialinio draudimo, nedarbo socialinio draudimo – neįgyja, nes jų stipendija nėra apmokestinama, t. y. nemokamos įmokos į socialinio draudimo fondą nei jų pačių, nei valstybės lėšomis. Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų draudimu doktorantas yra draudžiamas tik tokiu atveju, jeigu pagal teisės aktus tuo metu jam numatyta praktika³.

Pagal šiuo metu taikomas įstatymines nuostatas, doktorantas yra apdraustas valstybės lėšomis sveikatos draudimu, tačiau negali pretenduoti į ligos pašalpą, kadangi neturi draudžiamųjų pajamų⁴.

Tuo tarpu doktorantams ypač svarbios *Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatyme* numatytos garantijos, nes doktorantūroje paprastai studijuoja jauni žmonės (84 % doktorantų yra iki 34 metų amžiaus), o 2007 m. pirmą kartą besituokiančių ir pirmą vaiką gimdančiųjų moterų amžius Lietuvoje buvo 25 metai⁵. Taigi nors motinystės ir tėvystės rizika tarp doktorantų yra labai tikėtina, tačiau jie neturi teisės į ligos ir motinystės socialinio draudimo išmokas. Jeigu gimus vaikui pasirenkamos atostogos vaikui auginti, doktoranto pajamos labai sumažėja, nes netenkama teisė į doktoranto stipendiją. Nenuostabu, kad mokslo sferos darbuotojai santykinai vėlai sukuria šeimas ar gimdo vaikus, nes dažnai jie neturi socialinių garantijų ar aiškių įsidarbinimo perspektyvų (*Challenges* 2003).

Neįgalumo atveju doktorantas neturi teisės į neįgalumo pensiją, jeigu iki doktorantūros studijų ar studijų metu nedirbo ir nėra sukaupęs minimalaus valstybinio socialinio pensijų draudimo stažo netekto darbingumo pensijai⁶.

Apsigynęs disertaciją mokslų daktaras negali būti tikras, kad iškart gaus darbą, todėl darbo paieškos metu gali likti visai be pajamų, kadangi per doktorantūros studijas jis nebuvo draudžiamas nedarbo draudimu. Tokiu atveju, registruojantis darbo biržoje, naujasis mokslo daktaras gali pretenduoti tik į socialinę pašalpą skurstantiesiems, jeigu jis (jo šeima) negauna minimalių pajamų.

Remdamiesi šia trumpai aptarta situacija galime teigti, kad Lietuvoje doktorantai yra viena pažeidžiamiausių darbingo amžiaus asmenų grupių, kadangi pasirinkdami specifines kvalifikacijas investuoja į studijas doktorantūroje ir dėl to netenka daugelio darbinių pajamų bei socialinių garantijų, kurias gautų, jeigu ne studijuotų doktorantūroje, o dirbtų.

Pasak G. Esping-Anderseno (2001), doktorantų darbo jėga pasižymi žemu dekomodifikacijos (arba „išprekinimo“) laipsniu, o tai reiškia, kad doktorantui paliekama pačiam prisiimti nedarbo riziką ir su tuo susijusį pajamų praradimą. Doktorantų teisė vien tik į socialinę para-

³ „LR nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas“. 2003.

⁴ „LR ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas“. 2000.

⁵ Lietuvos moterys. 2008.

⁶ „LR valstybinis socialinio draudimo pensijų įstatymas“. 2005.

mą (bet ne į socialinį draudimą) neleidžia kalbėti apie doktorantų darbo jėgos „išprekinimą“, kadangi tokia parama yra rudimentinė ir praktiškai nesumažina asmens priklausomybės nuo darbo rinkos.

Visos aptartos doktorantų nedarbo socialinių garantijų problemos kyla dėl doktorantų kaip studentų statuso, įtvirtinto Lietuvos (ir daugelio kitų Europos šalių) įstatyminėje bazėje. Todėl ne tik Lietuvoje pastaruoju metu diskutuojama apie doktorantų kaip studentų socialinių garantijų stoką ir siekiama pertvarkyti šią sistemą pereinant prie doktoranto-darbuotojo statuso. Tokių pavyzdžių yra: antai Nyderlanduose, Švedijoje dauguma doktorantų yra įdarbinami ir turi dirbantiems asmenims priklausančias garantijas. Mūsų tyrime doktorantų nuomonės šiuo klausimu išsiskyrė: nors 51 % apklaustųjų teigė, kad doktorantui būtų naudingesnis darbuotojo statusas, net trečdalis pritarė doktoranto kaip studento statusui. Tuo tarpu už socialinio draudimo garantijų būtinumą pasisakė dauguma – 81 % visų respondentų. Didžiausia dalis doktorantų (80–88 %) pabrėžė motyvus (tėvystės) bei ligos socialinių garantijų svarbą, šiek tiek mažesnė (62–68 %) – socialines garantijas neįgalumo, senatvės, nedarbo atvejais.

Siekiant užsitikrinti visas šias socialinio draudimo garantijas, būtina mokėti socialinio draudimo įmokas. Taigi kyla klausimas, kas ir kokio dydžio įmokas turėtų mokėti doktorantūros atveju? Atsakymai rodo, kad patys doktorantai nėra linkę mokėti socialinių draudimo įmokų (tik 9 % doktorantų pasisakė už tai, kad įmokas nuo gaunamos stipendijos turėtų mokėti pats studentas) ir net 82 % šią atsakomybę delegavo valstybei.

Apibendrinami galime teigti, kad doktorantų nedarbo apsauga Lietuvoje yra žema, kadangi jų kaip studentų statusas neužtikrina jiems socialinės apsaugos nuo pagrindinių socialinių rizikų.

DOKTORANTŲ PADĖTIS ATLYGINIMO UŽ DARBĄ GARANTIJŲ POŽIŪRIU. Remiantis neoklasikinės ekonomikos akcentuojamu žmogaus veiksmų racionalumu, svarbus veiksnys renkantis profesiją būtų tikėtinų darbo pajamų dydis, jų stabilumas ir augimo perspektyvos. Mokslininko kelio pasirinkimas reiškia, kad vietoj to, kad po universiteto baigimo būtų imamasi intensyvios darbinės veiklos, kuriam laikui (Lietuvoje ketveriems metams) pasirenkamos tolesnės studijos doktorantūroje. Toks pasirinkimas racionalaus informuoto individo požiūriu gali atrodyti netikslingas, jeigu doktorantūros metu pajamos yra mažos, o mokslininko profesijos statusas ateityje nežadą ženkliai didesnių pajamų. Apsigynus daktaro laipsnį Lietuvoje pajamos paprastai padidėja nedaug, o neretai ir sumažėja, jeigu doktorantūros laikotarpiu asmuo ne tik gavo doktoranto stipendiją, bet ir darbinės pajamas. Statistikos departamento duomenimis, 2007 m. vidutinis bruto mėnesinis darbo užmokestis šalies ūkyje buvo 1 802 Lt, o užsiimančios moksliniais tyrimais asmenys uždirbo apie 1 913 Lt, universitetuose – 2 152 Lt (Darbo 2008). Taigi studijos doktorantūroje, kaip specifinių įgūdžių įgijimas, ateityje negarantuoja didesnių pajamų.

Visiems dieninių studijų doktorantams iš Lietuvos Respublikos valstybės biudžeto mokamos stipendijos, be to, dieninių ir neakivaizdinių studijų doktorantai, aktyviai vykdančios mokslinius tyrimus, gali gauti iki trijų MGL⁷ dydžio taikomųjų mokslinių tyrimų stipendiją, kurią skiria Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas. 2008 m. tokią stipendiją gavo apytikriai penktadalis visų doktorantų⁸.

⁷ Minimalus pragyvenimo lygis.

⁸ „Stipendijas už mokslinius tyrimus gaus beveik 90 % doktorantų“ (VMSF pranešimas spaudai).

Lyginant įvairių šalių doktorantų mėnesines pajamas, 2003 m. didžiausias pajamas gavo Norvegijos, Šveicarijos doktorantai, mažiausias – Lietuvos, Vengrijos, taip pat Rusijos (50 eurų) doktorantai (Fry ir kt. 2005).

1 lentelė. DOKTORANTŲ MĖNESINĖS NETO PAJAMOS (EURAIS) EUROPOS ŠALYSE 2003 M. (FRY IR KT. 2005)

Šalis	Neto pajamos	Šalis	Neto pajamos
Airija	700	Norvegija	3 050
Belgija	1 500	Portugalija	980
Danija	1 650	Prancūzija	1 250
Ispanija	850	Slovėnija	800
Italija	840	Švedija	1 800
Jungtinė Karalystė	1 000	Šveicarija	3 000
Lietuva	245	Vengrija	315
Nyderlandai	1 300	Vokietija	1 000

Nenuostabu, kad vertindami stipendijos dydį, vos 18 % tik studijuojančiųjų ir 2,4 % studijuojančių ir kartu dirbančių Lietuvos doktorantų mano, kad jos gali pakakti pragyvenimui. Lietuvoje didesnė dalis doktorantų dirba (kaip rodo tyrimas – 87 %), be to, apie šeštadalis doktorantų nurodė gaunantys papildomą paramą iš šeimos narių. Taigi, tyrimo duomenimis, vidutiniškai doktorantų pajamos sudarė 2 758 litus.

2 lentelė. DOKTORANTŲ PASISKIRSTYMAS PAGAL GAUNAMAS PAJAMAS PER MĖNESĮ (LT)

Gaunamų pajamų rūšis	Atsakiusių skaičius	Vidurkis	Standartinis nuokrypis
Doktoranto stipendija	277	1 170	119
Atlyginimas per mėn. atskaičius mokesčius	242	1 588	1 120
Tėvų, šeimos narių parama	49	1 078	955
Kitos pajamos	71	804	845
Iš viso (pajamos iš visų šaltinių)	295	2 758	1 302

Vertindami savo materialinę padėtį daugiau nei pusė doktorantų priskyrė save vidutiniam ir žemesniam negu vidutinis socialiniam sluoksniui, teigdami, kad jų gaunamos pajamos neužtikrina oraus pragyvenimo ir poreikių tenkinimo.

Kaip buvo minėta, kalbant apie darbo užmokesčio, kaip pajamų garantijų, apsaugą, svarbu ne tik gaunamos pajamos, bet ir jų stabilumas bei augimas ilgalaikėje perspektyvoje. Tyrimo duomenimis, tik trečdalis Lietuvos doktorantų mano, kad jų pajamos padidės įgijus daktaro laipsnį. Šie vertinimai siejasi su kitos anketinės apklausos rezultatais (Lazutka ir kt. 2008), pagal kurią jaunųjų mokslininkų (kurių darbo stažas iki trejų metų) pajamos praktiškai nesiskiria nuo doktorantų (net yra šiek tiek mažesnės) ir sudaro vidutiniškai 2 250 litų, įskaitant pajamas iš visų darboviečių ir projektinės veiklos.

Taigi Lietuvos doktorantų stipendija ir bendros pajamos, tiek pačių doktorantų vertinimu, tiek lyginant su kitomis ES šalimis, yra vidutiniškos ar net žemos. Galima teigti, kad

doktorantų stipendijos dydis, materialinė padėtis studijų metais bei perspektyvos baigus doktorantūrą turėti ne ką didesnes darbo užmokesčio garantijas stabdo jaunų žmonių motyvą rinktis mokslininko profesiją.

IŠVADOS

Mokslui, taip pat ir doktorantūros studijoms, būtinos tam tikros specifinės žinios, todėl doktorantūros studijas pasirenkantis asmuo investuoja į specifinių žinių įgijimą. Racionalaus pasirinkimo principas leidžia teigti, kad žmonės linkę mažiau investuoti į specifinius įgūdžius, jeigu darbo, kuris reikalauja šių įgūdžių, praradimo rizika yra aukšta arba jeigu šis darbas nežada pakankamų socialinių garantijų. Todėl socialinės gerovės garantijos yra svarbi priemonė, užtikrinanti tiek mokslo sferos aprūpinimą tinkamos kvalifikacijos darbo jėga, tiek motyvuoto ir gabaus jaunimo atėjimą.

Įvertinę išskirtas trijų tipų socialines garantijas (užimtumą, apsaugos nedarbo atveju ir atlyginimą už darbą) galime daryti išvadą, kad doktorantūra ir kartu mokslininko profesija nėra patraukli užimtumo sritis. Lietuvos doktorantų socialinių garantijų sistema neskatina jaunų žmonių rinktis mokslininko profesijos, tad, norint pritraukti į šią sferą gabius ir perspektyvius jaunuolius, būtina gerinti užimtumo, nedarbo ir atlyginimo už darbą garantijų sistemą.

Gauta 2009 07 01
Priimta 2009 10 15

Literatūra

1. Bruno, A. 2003. *The Diversity of Modern Capitalism*. New York: Oxford University Press, Inc.
2. *Challenges and Prospects for a Researcher's Career in the European Research Area*. Marie Curie Fellowship Association Science Policy Panel. Working document, July 2003.
3. *Darbo užmokestis 2007 m.* 2008. Vilnius: Statistikos departamentas.
4. Enders, J. 2000. *Academic Staff in Europe: Changing Employment and Working Conditions. The Comparative Study of 15 EU Member States*. University of Kassel.
5. Esping-Andersen, G. 2006. "Three worlds of welfare capitalism", in *The Welfare State Reader* (second edition), eds. C. Pierson, F. G. Castles. UK, USA: Polity Press, 160–174.
6. Estevez-Abe, M.; Iversen, T.; Soskice, D. 2001. "Social protection and the formation of skills: a reinterpretation of the welfare state", in *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, eds. P. A. Hall, D. Soskice. New York: Oxford University Press, Inc., 145–183.
7. Fry, G.; Tress, B.; Tress, G. 2005. Chapter 14 "PhD students and integrative research", in *From Landscape Research to Landscape Planning: Aspects of Integration, Education and Application*. Springer, 196.
8. Huisman, J.; De Weert, E.; Bartelse, J. 2002. "Academic careers from a European perspective", in *The Journal of Higher Education* 73(1): 147.
9. Lazutka, R.; Žalimienė, L.; Skučienė, D.; Ivaškaitė-Tamošiūnė, V. 2008. *Mokslininkų socialinės garantijos. Vilnius, 2008*. Prieiga per internetą: http://www.smm.lt/smt/docs/eksp_stud/Mokslininku%20socialines%20garantijos.pdf
10. *Lietuvos moterys*. 2008. Vilnius: Statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://www.stat.gov.lt/lt/news/view/?id=2525>.
11. „LR Išmokų vaikams įstatymas“. 2004, *Valstybės žinios* Nr. 88-3208.
12. „LR Ligos ir motinystės socialinio draudimo įstatymas“. 2000, *Valstybės žinios* Nr. 111-3574.
13. „LR Nelaimingų atsitikimų darbe ir profesinių ligų socialinio draudimo įstatymas“. 2003, *Valstybės žinios* Nr. 114-5114.
14. „LR Valstybinis socialinio draudimo pensijų įstatymas“. 2005, *Valstybės žinios* Nr. 71-2555.
15. LR Vyriausybės nutarimas „Dėl doktorantūros nuostatų patvirtinimo“. 2002, *Valstybės žinios* Nr. 60-2469.
16. LR Vyriausybės nutarimas „Dėl Lietuvos aukštojo mokslo sistemos plėtros 2006–2010 metų plano patvirtinimo“. 2006, *Valstybės žinios* Nr. 39-1394.

17. LR Vyriausybės nutarimas „Dėl valstybės paramos doktorantams ir meno aspirantams tvarkos“. 2005, *Valstybės žinios* Nr. 98-3629.
18. Meri, T. 2007. “Statistics in focus. Doctorate holders“, *Science and Technology*. Eurostat. Prieiga per internetą: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_OFFPUB/KS-SF-07-131/EN/KS-SF-07-131-EN.PDF.
19. *Mokslo darbuotojai ir jų veikla 2007*. 2008. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
20. „Stipendijas už mokslinius tyrimus gaus beveik 90 proc. doktorantų“. VMSF pranešimas spaudai. 2008. Prieiga per internetą: <http://www.vmsfondas.lt/index.php?content=142>.
21. *Švietimas 2007*. 2008. Vilnius: Lietuvos statistikos departamentas.
22. *Towards an Open and Competitive European Area for Research Careers. Some Basic Findings from the Max Weber Programme Academic Careers Observatory*. 2008. European University Institute. Report, 2–3.

LAIMUTĖ ŽALIMIENĖ, VIGINTA IVAŠKAITĖ-TAMOŠIŪNĖ

The significance of social welfare guarantees⁹ for choosing academic profession: the case of Lithuanian PhD students

Summary

In the welfare capitalism approach, social guarantees may be treated as a significant means of ensuring the supply of qualified working force. The empirical part of the study is based on the results of PhD students' survey performed in order to ascertain their opinion about the social guarantees that are currently being provided or needed.

The results have shown that the PhD students are not satisfied with the current social financial support. The status of a PhD student does not provide social guarantees as the status of an employee does. Sickness and maternity (paternity) social insurance is central to PhD students. In their opinion, their scholarship is rather small and does not ensure proper living standards. Thus, the decreased attractiveness of PhD studies among young people and the resulting decline in the supply of qualified working force might be anticipated in the near future as the social guarantees are not sufficient and the prospects for new PhDs to be employed in the academic field remain rather vague.

Key words: PhD student, academic, specific skills, social welfare guarantees, employment protection, unemployment protection, wage protection

⁹ The concept of social welfare guarantees used in this article includes employment protection, unemployment protection and wage protection.